

ИДЕНТИЧНОСТ И ИДЕНТИФИЦИРАНЕ*

Богдан Богданов

Темата за колективната идентичност е традиционно предпочитана в съвременните публични дебати. Като един вид опониращ жест, който се опитва да запази комплексността на понятието, ще насоча вниманието към многозначността и обикновено загърбваните негови значения, както и към невзимания предвид по-общ рамков смисъл, който се влага в него.

Разпространилият се в последните 20 години термин „идентичност” вече се е превърнал в етикетна даденост, в дума с ясно основно значение. То се върти около представата за тъждествеността на едно или друго разглеждано нещо със самото себе си. Тази представа очевидно преодолява комплицията, изразена в разделителния въпрос с какво е тъждествено идентичното нещо - със себе си като отделност или с вида, към който се отнася. Лесно е да се отговори - и с едното, и с другото. Трудно е да се каже каква е разликата между тези две страни на една тъждественост. Защото колкото и да съвпадат, тъждествеността с конкретното себе си и с вида са и нещо различно. Отнесеността към клас от други като него усложнява идентичността на нещото и я прави двуаспектна. Езикът се справя с подобни усложнения, като използва синоними. Така е и в този случай - служим си със синонима принадлежност, за да изразим по-точно идентичността като отнесеност към клас.

Не съм в състояние да изброя коректно синонимите, изразяващи идеята за идентичност. Няма да бъде и особено полезно, защото тя се представя и с термини, но и с образи, метафори и символи. Оттук и възникващият семиотичен проблем. Комплексното означаемо на подобно многозначно понятие налага то да се изразява с повече означаващи. Всяко от тях обаче си има свое означаемо, което се покрива частично с означаемото на общото понятие. Би било редно тези отделни означаеми да се припознават и като принадлежащи на понятието, но и като излизали извън него. Същевременно това не е лесно, нито винаги ефективно. Което поражда проблем, когато е необходимо означаващите, с които се изразява подобно понятие, да се припознават и като думи с различни значения и референти, но и като синоними за покриване на сложната семантична територия на едно понятие.

Многозначността на понятието идентичност проличава в заглавията на много изследвания в областта на българската хуманитарна наука. Най-често те обсъждат въпроса за българската идентичност. Ако се гледа позитивно, може да се каже сумарно, че в тях се прави разлика между индивидуална и колективна идентичност, както и между двата вида на колективната идентичност - принадлежността към виртуални и реални общности. Различава се и идентичността като нещо дадено от идентифицирането, което се изразява в ставане. Въпросът е дали въпросните различавания са достатъчни за коректното дискутиране на тази тема. Сигурно са достатъчни, доколкото задачата на подобни изследвания не е да

* Текстът е публикуван в сборника от Единадесета лятна научна среща във Варна "Култура на идентифицирането", 2003, с. 6-14 и в "Семиотични тетрадки", Кристиан Банков. Част II. София, 2004, с.152-159

се очертае семантичното поле на понятието, а да се достигне до съгласие по определени въпроси с оглед на общи действия в полето на българската национална култура.

Разбира се, нищо не пречи едното да се съчетае с другото, още повече, че в много съвременни изследвания по въпроса се постъпва именно така - ако изключим някои философи, никой не се занимава по метафизичен начин с едно или с няколко свързани помежду си общи понятия. Съвременните учени правят това по скрит начин, като разработват конкретни теми. Проблемът обаче остава. Модерното избягване на метафизично обсъждане на понятието „идентичност” облекчава само технически мисленето за идентичността на човека, най-честия въпрос, който се повдига в руслото на съвременните социални науки. Така или иначе, идеята за човешката идентичност е комплицирана от преплитащите се нива и страни в предмета човек и не е ясно кои от тези преплитания се дължат на обсъждания предмет и кои на трудно отделящия се от него акт на самото обсъждане.

На пръв поглед човекът е достатъчно отделен от мъртвите предмети в природния и човешкия свят, от камъка и стола. Затова и мисленето за него не се смесва с мисленето за тях. Добрата отделеност на човешкото обаче се комплицира, когато става дума за границата между човека и биологичните неща. Колкото се отнася до растенията, разликата може да се сведе до тази между човека и камъка. Затрудняващите прилики започват при животните, особено по отношение на признаците вторична среда и общество. При това приликите не се подчиняват на определен ред - някои по-нисши живи същества са по-социални и в този смисъл по-подобни на човека от някои висши. Човешката социалност и човешката материално-идеална среда, наречена култура, вече не могат да се използват безпроблемно като твърда демаркационна линия между човешкото и животинското. Поради натрупаните знания все по-трудно се вярва, че човешкото представлява добре затворена цялост. Подобията се набиват в погледа, особено що се отнася до надстрояването на биологичната среда с допълнителна вторична и свързването в реална общност на индивидите от един вид с други като тях.

Оттук и комплицирането на въпроса коя е целостта, която има идентичност и която става субект на идентифициране? Отделният индивид, свързаните в общност индивиди или отделният индивид заедно със среда и съответно свързаните индивиди с тяхната двойна подвижна биологична и допълнителна вторична среда? Отговорът е усложнен от преплитането на няколко цялости, които при това трябва да се разглеждат в трудно съчетаемите статична и динамична гледна точка. Защото сложната идентичност на цялост с преплитащи се нива, налагани не само от изказването, но и от самата цялост, се усложнява допълнително от това, че идентичността се изразява и в постоянно протичащо и променящо съдържанието си идентифициране. Очевидно е рисковано да се ползва обща формула, която важи за идентичността на всички биологични „неща” (растенията, микроорганизмите, животните и хората). Същевременно такава формула е необходима. За да определим особеностите на човешката идентичност, няма как да не вземем предвид рамката на по-едрата цялост на човешко-животинското и на още по-едрата на биологичното нещо. Колкото и да противоречи на постмодерния отказ от предпоставяне, се налага да допуснем опората, ако не на пълна, поне на малка научна метафизика.

Скицирана ad hoc, тя би се въвеждала от твърдението, че човешката идентичност зависи от рамката на подвижната комплицирана цялост на т.нар. биологично нещо. Тази цялост, структура от преплитащи се в нея отворени системи, в едно отношение е самостоятелна, а в друго - свързана. Основният белег на отворената система на биологичното нещо е, че то усилва своята самостоятелност с двустранна несамостоятелност - като се свързва с други като него в наиндивидуална по-отворена цялост на социум и с биологично-вторична среда, отделна от социума, но и свързана с него. Или, казано по-кратко, идентичността на биологичното нещо е непълна и двойна, допълваща се с друга идентичност. Затова са верни и двете изказвания - биологичното е отворена идентична на себе си цялост, която преминава към други цялости и в този смисъл е и неидентична на себе си. Или, ако изкажем това за човешкото общество. Един вид усилвател за човешкия индивид, обществото се изразява в отворено свързване на човешки индивиди, в мрежа от хоризонтални и вертикални връзки на ненаблюдаеми пряко по-обемни цялости и в надстрояващи се над биологичната среда допълнителни среди, които наричаме култура и които също са двойни, защото се състоят от предметна, но и от понятийна мрежа, изплетена от идеи, ценности и символи.

Така че, без да се е достигнало до ред в представянето на тези подобия на човешкото с биологичното, благодарение на по-дискурсивното им осъзнаване от съвременната наука разполагаме като че ли с по-добра рамка за разбирането на човешката идентичност. От една страна, знаем, че поставяната и от науката, и от всекидневното мислене демаркационна линия между биологичното и човешкото е проблематична, от друга, че тази линия е необходима, защото независимо от рамковата биологична цялост, човешката цялост е нещо реално, което при това става все по-реално поради участващото в нея човешко действие.

Но понеже човешкото действие е и мислене, а човешкото мислене е склонно да представя ставащото за станало, е необходимо да се прави разлика между реалността на нещата и реалността според мисленето. Мислената реалност е опростена и схематизирана. Това става поради две преплитащи се причини - мисленето представя ставащото за станало и същевременно представлява проектиране, подготвящо човешко действие по постигането на нещо, което все още не е реално. Така че е и идеологически натоварено, и е подготовка за постигане на цел. Идеологическо може да бъде не само традиционното вярване, че човекът е венец на природното развитие, но и представената биологична рамка за човешката идентичност. На свой ред и двата принципа могат да се използват за решаването на практически задачи.

Това е и основното питане - кое е схематичното във възгледа ни за човешката идентичност и коя е предполагащата реалност, представена с тази схема. Можем ли да оставим настрана сложния въпрос за отношенията на човека индивид и човешкото общество с няколко свързани помежду им среди, да загърбим усложненията, идващи по линията на смесването на обществото като организирано множество от хора и средата, в която то се осъществява? Можем ли да изберем само две от набелязаните отношения в комплицирания предмет на човешката идентичност и да приемем, че тя се гради от отношенията на отделното човешко същество с виртуалните множества на някакви други като него и с реалните

йерархични множества, наречени общества. Това обаче е само схема. За да служи по-успешно за разбиране на реалностите на човешката идентичност, тя трябва да се усложни с две обяснения.

Първото се налага поради имплицитната теза, че *отправната точка при разбирането на човешката идентичност трябва да бъде не колективната, а индивидуалната идентичност*. Според тази, така да се каже, реалистична теза сложното преплитане на социални и индивидуални цялости е по-добре наблюдаемо в човешкия индивид. Става дума за непопулярна в съвременната наука гледна точка, следвана от една херменевтична социология, която се противопоставя на обективистичното „ние”-говорене за колективната идентичност, толкова широко застъпено в европейската социална наука, в политологията и политическата практика. Противопоставянето и съответно равнопоставянето на колективно и индивидуално е нещо обичайно и за съвременното всекидневно говорене. То обаче става проблематично, когато се повдигне въпрос за начина на съществуването на индивида и социума.

Съществуването на човешкия индивид не е само естествен, а и културен факт, но все пак е факт - индивидът съществува, случващото се и правенето от него са изразени в наблюдаеми субекти и текстове. Така че и индивидуалната идентичност изглежда нещо реално. Ако човешките общности са реални и виртуални групи от други, като индивида, а човешките общества са и реални, и виртуални колективи с по-сложна структура, индивидуалната идентичност може да се представя като един вид мрежова комбинация от качествата, пораждани от участията на индивида в голям брой общности и общества, като множество от ценностни ориентации, идеи и символи. Преплитачи се в съзнанието и усложнявани от поведението на индивида, те образуват неговата комплицирана тъждественост, която поради сложно отнасящите се в нея елементи е достатъчно нетъждествена.

Въпросът е как съществува социалното, колективното и груповото и имаме ли основание да говорим по подобен начин и за него. Нямаме, доколкото само аналогията изравнява съществуването на индивида и социума. Вярно е, че когато говорим за цяло общество или за дадена група от хора им придаваме такова съществуване - отнасяме ясни предикации към ясното „то” или „ние” на някакъв колективен субект. Но всъщност мислим идеологически, опростяваме комплицираността на реалния сложно построен и постоянно осцилиращ именящ съдържанието си колективен субект. Така не само се улесняваме, но и допринасяме сложната прекалено отворена цялост, която той представя, да стане по-затворена и сякаш по-цялостна. От друга страна, макар и да е момент от реалността, мисленето не съвпада с нея. Реалните колективни цялости са винаги по-необособени от образа, който имат в нашите изказвания.

Затова не е излишен конкретният въпрос как са проявени реално „то”-то или „ние”-то на българското общество? Българското „ние” не може да се види никъде, то е нещо имагинерно и желано. Разбира се, то е и реално постигано в определени цели. Независимо, че това става под натиска сякаш на цялото общество, с поставянето и постигането на тези цели се занимават конкретни публични личности. Така че, по-сложният реален субект на българската колективност е проявен в поредица от реални „ние” с различен обем и поредица от „той” на

излъчени публични герои. Вярно е, че реалните „ние” клонят към имагинерното „ние” на всички българи, а реалните „той” на публичните личности са насочени към предела на някакво висше „той”, представлящо имагинерното „ние” на всички българи (като президента на републиката). Но нали това е проблемът на демокрацията, че това висше „той” е всъщност многоглава фигура, която хем е една, хем има няколко глави.

Така че, както и да го разчленяваме или свеждаме до едно, няма да представим коректно сложния субект на българското, още по-малко ще успеем да го съгласуваме с предишните му състояния. Оттук и естественото разминаване между имагинерното абстрактно говорене за българската идентичност, което си служи с опростеното „ние” на всички българи, и възможното по-реалистично мислене за нея, което би наблюдавало сложния комплекс от преплитането на различни „ние” и „той” в нейния субект. Това разминаване е естествено. Ако следим сложното преплитане на субекти и съответно сложния вихър от идеи и ценности, пораздан от преплитането на голям брой общности в предполагащите граници на българското, говоренето за българската идентичност би станало толкова сложно, че никой не би се заел с обсъждания на подобна тема.

Оттук и неизбежното последствие на обективистичното, стигащо до фундаментализъм говорене за колективната идентичност. То има и други основания, но главното е облекчаващото мисленето подмяна на сложния начин, по който съществува колективното, с образа на привидно некомплицираното битие на отделния човек. Реалното индивидуално обаче е толкова комплицирано, колкото и колективното. Единственото предимство е, че поради усилията на прагматичната психология и психоанализата разполагаме с методика за справяне с комплексния субект на индивида. Докато съвременната наука все още не е изработила модели за представяне на сложния субект на колективните цялости.

Не без връзка с особеностите на човешкото мислене и действие е и второто, което се налага да имаме предвид, ако решим да използваме формулираната по-горе сякаш по-реалистична схема за идентичност. То се отнася до различаването, което прави обявената тема - между статичния и динамичния аспект на идентичността. В единия случай наблюдаваме структура от качества. Един вид мрежа от идеи, ценности и символи, атрибутирана на някакъв, обикновено имагинерен субект, тя прави от него онова, което той е. Това е, така да се каже, една „е”-ситуация. Тя може да се представя по прост начин като с идеологическа или проектно опростяваща цел обсъжданото тъждествено не се комплицира с преплитащо се в него нетъждествено и сложната структура на субекта на тази „е”-ситуация се заменя с просто „ние”, „то” или „той”. Вярно е, че това по-често се прави при обсъждане на случаи на колективна идентичност. Но така се постъпва и при говоренията за индивидуална идентичност.

Идеята за сигурната даденост на идентичността е дълбинната причина за тази подмяна. Тя е, така да се каже, неизбежната рамка, от която тръгва всяко мислене и говорене по темата идентичност. Но е все пак само рамка. Защото, гледано методически, всяко идентично нещо (статично дадена определеност) е проявено и като протичащо идентифициране, т.е. и като нещо динамично. Второто не толкова се пропуска, колкото трудно се поставя във връзка с първото. Доколкото може да се изкаже накратко, тя се изразява в това, че идентичното нещо е

постоянно станало като такова в едно отношение и постоянно не станало в друго. Тези отношения обаче не могат да се очертаят само общо като верни за всички идентични неща. Оттук и повдигнатият въпрос за биологичната цялост и опитът да се намери по-конкретна рамка, в която да се ситуира проблематиката на човешката идентичност.

Става дума за работни формули, а не за сигурни изводи. Такъв е характерът на лансираното твърдение, че характерната особеност на биологичното цяло е в това, че то се свързва с други цялости, и то не завинаги, а постоянно във все нови и нови комбинации. На тази основа се разви и другото работно твърдение - че човешката идентичност е самоидентифициране. Като всичко живо и човекът е в постоянно динамично отношение с някакви други и среда. Той приема качествата на средите и общностите, с които се свързва и поражда своята идентичност с комбиниране на тези качества. Като толкова биологични цялости е субект на много „е“-ситуации, но и на много ситуации на ставане, случване, вършене и правене, които се преплитат в динамиката на непреставащото негово самоидентифициране. Проява на тази динамика е и човешкото мислене, което не бива да си представяме обаче, като нещо съвсем различно от отнасянето на биологичното нещо към други неща като него и към среда.

Така че, идентичността и идентифицирането са като двете страни на монета, които не бива да се отделят продължително. Това е първото, за което пледирам в този текст. Второто, което ми се струва не по-малко важно, е, че макар и да е неефективно да се говори общо за човешката идентичност, от време на време и не за дълго това е полезно да се прави. Не че, като се върнем към по-добрите конкретни теми, няма да се окаже, че част от направените различавания и оприличавания са неприложими, пречещи и излишни.